

K. KARDYNI-PELIKÁNOVÁ (BRNO)

„LITERATURA A REVOLUCE“ V POLSKÉ LITERÁRNÍ VĚDĚ

Problematika revoluce je pro polskou literaturu jednou ze základních otázek již od dob romantismu. Ohlasy Velké francouzské revoluce a dalších buržoazních revolucí se odrazily v tvorbě polských romantiků velmi silně a v různorodém zpracování. O tom, že otázka revoluce měla pro polský romantismus tak velký význam, rozhodovaly především dvě příčiny. Za prvé: v polské romantické tvorbě vystupuje do popředí problém odboje, války o národní a politickou samostatnost. Boj o nezávislost byl zároveň bojem s nejreakčnějšími politickými a společenskými zřízeními, jaká panovala ve státech Svaté aliance. Polsko bylo vlastně revoluční součástí sousedních velmocí, které si polské země násilně podrobily. Proti spolenectví těchto států hlásalo polské revoluční hnutí solidaritu lidu celé Evropy. Svého hlavního spojence vidělo ve světové revoluci. K takovému pojetí dospěli např. Mickiewicz a Słowacki v emigraci, ale také romantikové žijící ve vlastním Polsku, jako Ehrenberg, Berwiński, Dembowski. Výrazem těchto revolučních snah bylo heslo „za naši i vaši svobodu“, s nímž se v polských literárních dílech setkáváme velmi často. Psali je na svých praporech účastníci polských povstání 19. století a připomněli je znovu polští dobrovolníci ve Španělsku v třicátých letech našeho století.

Proti jiným představám o mezinárodní spolupráci myšlenka „za naši i vaši svobodu“ — zvláště v tvorbě Mickiewiczově — obsahuje představu revoluce spojenou s morálním převratem v politice. Charakterizuje ji etický maximalismus, totální přeměna světa, nové pojetí národa-lidu. Mickiewicz boj o nezávislost Polska spojoval s bojem o všeobecný pokrok, polské cíle s cíli univerzálními. V dalším vývoji docházelo někdy k nesprávným výkladům hesla v nacionalistickém smyslu, přičemž se jeho revoluční východisko poněkud ztrácelo. Původní obsah tohoto pojetí znovu plně aktivizuje proletářský internacionalismus v době španělské války a v básních Władysława Broniewského dochází znovu plně k uplatnění stanovisko revolucionářů typu Mickiewiczova.

Zájem polských romantiků o revoluci nevyplýval pouze z výše uvedených skutečností. Tento zájem podněcovala i romantická estetika, která

v literárních dílech postulovala vzájemné stírání velkých vášní a konfliktů, vytváření extrémních situací, zobrazování člověka jako tvůrce svého údělu; hlásala boj o vydobytí suverenity vzhledem k dosavadní náboženské a božské motivaci, zdůrazňovala revoluční exaltaci v konfliktu jedince se společností.

Jak je známo, vliv romantismu na polskou literaturu či dokonce kulturu trvá dosud; proto i otázka „revoluce a literatura v období romantismu“ je otázkou dosud živou.

Revoluce však nevyvolala tak velký ohlas pouze v období romantismu. S problematikou revoluce se setkáváme v mnoha pozdějších dílech prozaických, dramatických i kritických, hlavně v období po r. 1905. Ještě mnohstranněji působila na polskou literaturu Velká říjnová socialistická revoluce a sovětská tvorba. V meziválečném období můžeme sledovat recepci jednotlivých básníků, ale také vztah jednotlivých skupin nebo literárních směrů k názorům na literaturu, které se vytvářely v Sovětském svazu. V této souvislosti je třeba uvést např. ohlas tvorby *M a j a k o v s k é h o*, o němž Broniewski prohlásil, že mu „ukázal nový svět, nové básnické cesty“, dále vliv sovětské umělecké a teoretické fronty na vznik a tvorbu skupiny prozaiků „Przedmieście“, na tendence projevující se v tzv. „literatuře faktů“, dokonce i na *K r u c z k o w s k é h o* historický román *Kordian i cham*.

Polská literární věda se k této problematice permanentně vrací a snaží se ji všestranně osvětlit. Je možno říci, že v současném literárním bádání se v otázce „literatura a revoluce“ soustředila hlavní pozornost na tyto tematické okruhy:

1. Snaha dopátrat se, jak byl využit motiv revoluce v polské literatuře a jaké bylo zpracování tohoto motivu v literatuře z různých společenských hledisek. Tato snaha se projevuje již řadu desetiletí a stojí za zmínku, že dosud jedinou monografií věnovanou ohlasu revoluce r. 1905 v polské literatuře uveřejnil v r. 1934 *K à r e l K r e j č í*. Dnešní badatelé zaměřují svou pozornost na další aspekty tvorby věnované revoluci; ukazují kupříkladu, jak stanovisko autora ovlivňuje způsob konstrukce obrazu revoluce a postavy hrdiny-revolucionáře, zabývají se technikou literárního přesvědčování v polské próze nebo sledují literární topos revoluce (jedná se o motivy jako tyran—lid, volnost—rovnost—bratrství, motiv krve, prometeovského revolucionáře apod.).

2. Druhý okruh tvoří práce, ve kterých je předmětem zájmu badatele problém vlivu revolučního hnutí na literární život, na vědomí a tím na polarizaci postav jednotlivých autorů nebo literárních skupin či dokonce proudů. Někteří badatelé jdou ještě dále a snaží se ukázat vliv revoluce nejen na strukturu literatury, ale kultury vůbec. Např. *S t e f a n Ž ó ť k i e w s k i* se zabývá otázkou revoluce a jejího vlivu na poměry v literární kultuře v letech 1918—1939. Zvláštní pozornost věnuje kultuře masové — srovnává její vznik v Polsku se situací v jiných zemích, hlavně s modelem anglickým. Došel k závěru, že zatímco v Anglii převažovaly ludické formy,

v Polsku je možno mluvit o masové kultuře teprve v třicátých letech našeho století, v období krize. Čtenářské zájmy lidových vrstev se v Polsku vyvíjejí ne na pozadí zábavy ve volném čase, ale v procesu společenské činnosti v rámci dělnických organizací s jasným programem, zaměřeným na společenskou změnu. V souvislosti s tím vystupuje do popředí model společenské angažovanosti v masové literatuře (příkladem zde může být hra *Witolda Wandurského Smrt na hrušce*, která byla podnětně uvedena v Brně roku 1926).

Żólkiewski usiluje o postižení nové úlohy spisovatele v tomto procesu. Není to už ani kaplan, ani klaun, ani hledač bratrství s obyčejným člověkem. V tomto modelu má být spisovatel aktivním účastníkem revolučního hnutí, má být členem širší fronty, realizující širší cíle. V modelu masové kultury, který se takto vytváří, mění se i čtenář, který je zároveň členem organizace, jež ovlivňuje jeho postoje, vkus i názory.

Významu revoluce r. 1905 a Velké říjnové socialistické revoluce pro vývoj polské literatury si všímá řada badatelů. Vesměs zdůrazňují velký význam revoluce r. 1905 pro periodizaci polské literatury. Někteří z nich, jako např. Tomasz Burek, se snaží dokázat, že výrazným mezníkem v tomto procesu, mezníkem, který uvádí polskou literaturu do 20. století, je právě rok 1905 a ne rok 1918, jak se často tvrdilo. Nebylo to často zdůrazňované přejímání literárních směrů a vzorů západních literatur, které vedlo polskou literaturu k současnosti, ale aktivní účast ve společenském dění (přehodnocování všech oblastí života, negace staré kultury a vytváření modelu nového). V tomto novém modelu literatury má hlavní místo vědomí zkomplikovaných vztahů a antinomií mezi novodobou kulturou a proletariátem, mezi ideály umění a ideály socialismu. Rok 1905 měl velký význam pro rozvoj teoretického myšlení a publicistiky v Polsku (připomeňme alespoň Brzozowského, Irzykowského, Nałkowského, Krzywického, Luxemburgovou, Kelles—Krause). Rozvíjejí se v tomto období zanedbávané literární druhy, jako např. eseje, v kterých teoretické myšlení nalézá své uplatnění.

Také vliv Velké říjnové socialistické revoluce na polskou literaturu byl předmětem mnoha studií. Tato revoluce neguje v Polsku myšlenku nadtřídní národní solidarity. Kultura musí vzít na vědomí otázku třídního boje. Revoluce je stále přítomná jako alternativa společenských programů i v tvorbě spisovatelů, kteří s ní polemizují. Nutnost přehodnocení starých pojetí vyvolává v polské literatuře takové jevy, jako je avantgarda nebo futurismus. Oba tyto směry uznávají revoluci jako největší ingerenci mas do světového dění.

Zvláštní pozornost věnují polští badatelé (M. Stępień, T. Bujnicki, K. Serocka aj.) literárním programům polských emigrantů žijících v meziválečném období v Sovětském svazu.

3. Do třetího tematického okruhu patří práce, které se snaží najít odpověď na otázku, čím je revoluce pro literaturu a v literatuře a také čím

je literatura pro revoluci a v revoluci. Tak se chce dívat na otázku literatura a revoluce tím Literárního ústavu Polské akademie věd, hlavně pak Marie Janionová, která se snaží postihnout strukturní analogie mezi literaturou a revolucí. Nalézá několik bodů, ve kterých se literatura a revoluce stýkají. Literatura vyrůstá z konfliktů, z dramát protichůdných pravd. A revoluce — to je přece „coincidentia oppositorum“, gigantický karneval (v tom smyslu, v jakém ten výraz používá Bachtin), karneval, ve kterém se svět mění ve svůj opak. Literatura — podobně jako revoluce — hledá smysl všeho. Dalším styčným bodem je otázka zobrazení utrpení v literatuře a význam porážky v revolučním etosu. A konečně literatura stejně jako revoluce ukazuje člověka in flagranti, bez přetvářky.

Polští badatelé, sledující otázku literatura—umění—revoluce z hlediska zmíněných aspektů, mohou se dnes již pochlubit řadou prací, publikovaných jednotlivě či ve sbornících (např. *Literatura polska wobec rewolucji*, Warszawa 1971), které podstatně přispěly k objasňování této závažné problematiky.

STRESZCZENIE

Problematyka rewolucji w literaturze polskiej występuje już od czasów romantyzmu. Do wprowadzenia jej na karty twórczości skłaniała autorów romantycznych zarówno toczona przez społeczeństwo polskie walka o wyzwolenie narodowe i społeczne jak i estetyka romantyzmu. Specjalnej doniosłości nabrała problematyka rewolucji około roku 1905, uznawanego przez niektórych badaczy za ważną cezurę w rozwoju polskiej literatury; wielki był również wpływ Rewolucji Październikowej. Wszystko to powoduje, iż nauka polska poświęca problematyce rewolucji w literaturze szczególną uwagę. Badania koncentrują się w trzech kręgach tematycznych: 1) śledzi się występowanie tematyki rewolucyjnej w twórczości poszczególnych pisarzy, wykorzystanie toposów z rewolucją związanych w dziełach literackich, wpływu, jaki wywarł stosunek autora do rewolucji na kształtowanie środków podawczych utworu itp. 2) bada się wpływ rewolucji na życie literackie i kulturalne za specjalnym uwzględnieniem kultury masowej (S. Żółkiewski). 3) dąży się do wykrycia wzajemnych wpływów i strukturalnych powiązań literatury i rewolucji, bada możliwość zastosowania elementów teorii rewolucji w opracowaniu teorii tak ważnego dla literatury polskiej prądu, jakim jest romantyzm (M. Janion).